

УДК 811.161.3'36

КАНСТРУКТЫЎНА-СІНТАКСІЧНЫ АНАЛІЗ ДЭСЕМАНТЫЗАВАНЫХ ЭЛЕМЕНТАЎ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ У. КАРАТКЕВІЧА)

Я.В. ВЯЛІЧКА

(Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова)

Прысвечаны канструктыўна-сінтаксічнаму аналізу дэсемантызаваных элементаў, выкарыстаных у мастацкіх творах У. Караткевіча. Дзякуючы магчымай тоеснасці з сінтаксічнай канструкцыяй, дэсемантызаваныя элементы трапляюць у поле зроку канструктыўнага сінтаксісу, напрамкамі якога з'яўляюцца кампанентны склад, сінтаксічная сувязь і семантыка-сінтаксічныя адносіны. Дэсемантызаваныя элементы вывучаюцца ў трох аспектах: як кампанент рэплікі; як адзінка, якая рэалізуе камунікатыўна-сінтаксічныя функцыі, і як дапаможная сінтаксічная адзінка, якой не ўласцівая прэдыкатыўнасць. Дэсемантызаваныя элементы служаць для аб'яднання рэплік, праз іх рэалізуецца канструктыўная сувязь рэплік. Яны як адзінкі са сцэртаі семантыкай не могуць самастойна перадаваць інфармацыю і цесна звязаны з кантэкстам і маўленчай сітуацыяй. Дэсемантызаваныя элементы арганізуюць працэс маўлення (дапамагаюць усталяваць кантакт, пачаць, працягнуць і скончыць рэпліку).

Уводзіны. У стылізаваным гутарковым маўленні, як правіла, маюць месца лексічныя адзінкі, семантыка якіх сцэртаі або амаль сцэртаі, – так званыя дэсемантызаваныя элементы. Упершыню пытанні, звязаныя з даследаваннем прыроды і структуры дэсемантызаваных элементаў, былі пастаўлены ў межах колаквіялістыкі – напрамку, у межах якога вывучаецца гутарковая разнавіднасць маўленчай дзейнасці (Т.М. Нікалаева [1], В.Б. Сірацініна [2]). Пазней дэсемантызаваныя элементы неаднаразова станавіліся аб'ектам спецыяльных даследаванняў з пункту гледжання функцыянальнай нагруканасці ў тэксце (Н.М. Разанава [3], А.Д. Шмялёў [4]), экстралінгвістычнай дэтэрмінаванасці (В.А. Лапцева [5]), у аспекце лінгвакультуралогіі (В.В. Трафімава [6], А.Д. Васільеў [7]), у плане супастаўлення з іншымі мовамі (І.С. Яроміна [8], Р.І. Бабаева [9]).

Дэсемантызаваныя элементы, нягледзячы на іх семантычную непаўнацэннасць, могуць выступаць кампанентамі сінтаксічных канструкцый (словазлучэнняў, сказаў) або самі ўяўляюцца як асобныя сінтаксічныя адзінкі. Дзякуючы магчымай тоеснасці з сінтаксічнай канструкцыяй, дэсемантызаваныя элементы трапляюць у поле зроку канструктыўнага сінтаксісу, напрамкамі якога з'яўляюцца кампанентны склад, сінтаксічная сувязь і семантыка-сінтаксічныя адносіны.

У межах канструктыўнага сінтаксісу дэсемантызаваныя элементы можна разглядаць як:

– кампаненты рэплік (сінтаксічныя канструкцыі), бо ў стылізаваным гутарковым маўленні яны ўжываюцца выключна ў дыялогах;

– адзінкі, якія звязваюць рэплікі паміж сабой, рэалізуючы свае камунікатыўна-сінтаксічныя сувязі (сінтаксічная сувязь);

– дапаможныя адзінкі камунікацыі, якім не ўласцівая прэдыкатыўнасць (дэсемантызаваныя элементы ня здольныя да самастойнай перадачы інфармацыі). Улічваючы, што прэдыкатыўнасць з'яўляецца асновай тыпізацыі канструкцыі (словазлучэнне – непрэдыкатыўная канструкцыя, просты сказ – монапрэдыкатыўная канструкцыя, складаны сказ – поліпрэдыкатыўная канструкцыя), варта звярнуць увагу на асобную пазіцыю дэсемантызаваных элементаў. У адрозненні ад слова і словазлучэння сказ камунікацыйны, самастойны, структурна цэласны, валодае прэдыкатыўнасцю. А дэсемантызаваныя элементы дапамагаюць арганізацыі працэсу маўлення, не маюць зместу і адносін да часу і толькі ў некаторых выпадках рэалізуюць фармальную прэдыкатыўнасць (праз граматычныя паказчыкі) – *слухай, ведаеш, думаеш*. Дадзеныя адзінкі афармляюцца як пэўна-асабовыя сказы, але іх прэдыкатыўнасць умоўная: яны маюць граматычнае выражэнне, але семантычна спустошаныя. Яны выключна арганізуюць маўленне.

Асноўная частка. Правядзенне канструктыўна-сінтаксічнага аналізу дэсемантызаваных элементаў прадугледжвае вырашэнне наступных задач:

– аналіз знешняй і ўнутранай арганізацыі дэсемантызаваных элементаў, пошук сувязі паміж іх знешняй і ўнутранай арганізацыяй;

– высвятленне камунікатыўна-сінтаксічнай функцыі дэсемантызаваных элементаў;

– характарыстыка спецыфікі іх канструктыўна-сінтаксічнай арганізацыі.

З пункту гледжання знешняй арганізацыі дэсемантызаваныя элементы можна падзяліць на тры групы:

1) прэпазіцыйныя:

Невядома чаму, але Дубавец раптам адчуў сябе так, нібы нехта выліў яму за шкірку спачатку коннаўку гарачай, а пасля коннаўку ледзяной вады. Усёй падсвядомасцю ён быў ужо ўпэўнены ў адказе, нейкім невядомым інстынктам ведаў яго і ўсё ж спытаў, не мог не спытаць:

– Ну, а завуць як?

– Яўгенія... Жэня... Аўгіння па-нашаму... Антонаўна (У. Караткевіч. Вока тайфуна).

Слова-“паразит” [10] ну ў дадзеным прыкладзе дапамагае персанажу сабрацца з думкамі, рэалізуе значэнне сумнення, выбару, цяжкасці. Знаходзячыся ў прэпазіцыі, ну выконвае пачынальную функцыю. У дадзенай функцыі ну ўсталёўвае кантакт, пабуджае суб’яднага ўступіць у маўленне;

2) інтэрпазіцыйныя:

Сівы звесіў гарбаты нос і доўга думаў. І раптам...

– Го-го-го-го! – зарагатаў сівы. – Значыцца, нацягнулі вы найяснейшаму носу. І акрузе таксама.

Ну, добра! Ну, гэта люблю! То ж бо мяне сэрца як цягнула сюды. Кажу: “Адчапіся, дай спаць!” – “Не, ідзі, пасля выспішся”. І праўда, высплюся. Го-го-го-го-го! Ну й малайцы! І на золата плюнулі? (У. Караткевіч. Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў).

У адрозненні ад прэпазіцыйных дэсемантызаваных элементаў інтэрпазіцыйныя ў прыведзеным прыкладзе з’яўляюцца не стымуламі, а рэакцыяй. Яны падтрымліваюць маўленчы кантакт. З іх дапамогай можна даць характарыстыку эмацыйнаму стану персанажа;

3) постпазіцыйныя:

– Ёсць што-небудзь з марозу, іконнік?

– Адліга сёння, залатар, – сказаў ён.

– А з адлігі ёсць? – сказаў я.

– З адлігі ёсць сухія цёплыя батарэі... Вось (У. Караткевіч. Чорны замак Альшанскі).

Слова-“паразит” *вось* не проста падкрэслівае завершанасць сказанага, але і засяроджвае ўвагу на тым, што персанажу больш няма чаго дадаць, яно закрывае тэму.

Варта заўважыць, што дэсемантызаваныя элементы, якія ўжываюцца ў пачатку і ў канцы рэплікі, адрозніваюцца тымі сэнсавымі адценнямі, якія ім надае аўтар. Выкарыстанне такіх адзнак у пачатку рэплікі часцей звязана з тым, што яны спрыяюць наладжванню ўвагі слухачоў, даюць магчымасць таму, хто гаворыць, сабрацца з думкамі, сфармуляваць іх, знайсці неабходнае слова. У канцы рэплікі дэсемантызаваныя элементы спыняюць ход папярэдняга выказвання, пацвярджаюць завяршэнне гаворкі. Зразумела, што кожнае канкрэтнае значэнне дэсемантызаванага элемента, яго стылістычная і семантычная функцыя можа быць вызначана ў пэўным кантэксце. Калі чалавек гаворыць з вялікай зацікаўленасцю, эмацыянальнасць яго маўлення павышана, а гэта апраўдвае спантанны падбор патрэбных слоў.

Паводле ступені адносін да рэплікі сярод дэсемантызаваных элементаў можна вылучыць наступныя:

1) якія маюць адносіны да часткі рэплікі:

– Дзе ты быў, стары? – спытаўся Грабоўскі.

– У Мінск ездзіў на тры дні, справы былі.

– Хо, душа цёмная, дык, значыцца, ты нічога не ведаеш? Мы тут добра пазабаўляліся, напэўна ўвесь Мінск смяяцца будзе.

– Вось Вініцк яшчэ не чуў, раскажы яму, – папрасіў “грыбазвон”. – Смяяцца будзеш, сэрца маё (У. Караткевіч. Лятучы Галандзец).

Дэсемантызаваны элемент *значыцца* ў прыведзеным прыкладзе выконвае функцыю звязкі з мэтай абагульнення і аб’яднання фрагментаў выказвання;

2) якія маюць адносіны да ўсёй рэплікі:

– Ты ў якога бога верыш? У вуніяцкага альбо праваслаўнага?

– Чаго?

– Ну дзе твой бог: у касцёле ці ў царкве? (У. Караткевіч. Паляшук).

У працытаваным прыкладзе дэсемантызаваны элемент *ну* стымулюе суб’яднага да адказу, а таксама паказвае на сувязь з папярэдне сказаным.

Дэсемантызаваныя элементы, якія маюць адносіны да часткі рэплікі, часцей за ўсё знаходзяцца ў інтэрпазіцыі, звязваючы часткі выказвання, а дэсемантызаваныя элементы, якія маюць адносіны да ўсёй рэплікі, ужываюцца пераважна ў прэпазіцыі, што дапамагае персанажу пачаць сваё маўленне;

3) якія маюць адносіны да папярэдняга аўтарскага тэксту:

Леановіч торкнуў пальцам у адзін з лубкоў.

– Мы вось... як гэтыя тры татарыны. Адзін татарын – Філька (так ён зваў генерала Фігельмон-та), другі татарын – я, а трэці – вы, вельмі шаноўны Юрый Аляксандравіч... Дзелім цноту прыдняпроўскай зямлі. Занятак з сэнсам. Таму што яна пад каго толькі не клалася. І выяўляецца, што ўсё гэта на меншай меры непатрэбна-с (У. Караткевіч. Паром на бурнай рацэ).

У прыведзеным прыкладзе дэсемантызаваны элемент *вось* дапамагае персанажу прывесці прыклад, выконвае пачынальную функцыю, акцэнтуюе ўвагу на асобнай частцы выказвання.

З пункту гледжання ўнутранай арганізацыі дэсемантызаваныя элементы могуць адпавядаць слову, словазлучэнню, сказу. Прааналізуем наступныя прыклады:

I. Дэсемантызаваныя элементы, якія адпавядаюць слову.

Паіштальён зусім было вырашыў аклікнуць іх, але тут за густым кустом бэзу чыйсьці жаночы голас загаварыў жаласна і пераканана і безнадзейна, быццам страціўшы надзею ў тысячны раз паўтарыць агульнавядомае:

– Разумееш. Грыша, я стамілася яе пераканваць, стамілася, стамілася. Ты зірні, яна сядзіць, як каменная... (У. Караткевіч. Лісты не спазняюцца ніколі).

Дыскурсіў [11] *разумееш* выступае ў якасці актуалізатара [12] – акцэнтуюе ўвагу слухача на інфарматыўна значнай частцы рэплікі.

– *А вы не думаеце, што Гарабурда...*

– *Гм. А якая яму выгада злачыствам зарабляць тое, што ўсё адно можа належаць яму. Скажам, Яноўская выйдзе замуж – вэксаль у яго, калі гэта не байка. Ды ён і баягуз, якіх мала (У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха).*

Дыскурсіў *скажам* у працытаваным прыкладзе выступае паказальнікам дапушчальнасці, недакладнасці сказанага. Ён звязвае часткі выказвання і падтрымлівае маўленчы кантакт.

Румынцаў раззлаваўся:

– *Ну, ён ці не ён, патрыятызм гэта ці звычайны бандытызм, а я яго расстраляю. У наступны раз не будзе паводна іншым бадзяца са зброяю ў недазволеных месцах. Шабаш!* (У. Караткевіч. Паляшук).

Слова-“паразіт” *ну* ў прыведзеным прыкладзе надае значэнне няўпэўненасці частцы рэплікі і вынікова-следчае значэнне рэпліцы ў цэлым.

Вочы ягоныя былі сухія.

– *Я адчуў, што старэю. Каму ж перадаць рамяство, як не сыну? Я вучуў яго. І вось... не паспеў вывучыць* (У. Караткевіч. Кніганошы).

У дадзеным прыкладзе хезітатыў [13] *вось* дапамагае персанажу У. Караткевіча знайсці неабходнае слова і запоўніць паўзу.

– *Не падабаецца яна мне, – гуляў голасам Грабоўскі. – Дасціпная жанчына – гэта нядрэнна, але дасціпная дзяўчына – жахлівая рэч. Словам, не падступіся. Вырашылі мы, значыцца, звесці рэзкую, незразумелую і ганарліваю асобу з нашым “пуэтам”. А тут якраз пробны рэйс нашых начовак. І якраз раніцай. Легендарны туман вісіць. На другім заходзе нalezлі проста на яго, ляжыць у чаўне. Я пачынаю вярці розную духту, абы было падобна на галандскую мову. Мёртвым такім голасам* (У. Караткевіч. Лятучы галандзец).

Слова-“губка” [14] рэч сітуацыйна набывае канкрэтнае значэнне. У прыведзеным выпадку ўжывання яно рэалізуе семантыку слова “з’ява”, не ўспрымаецца як непатрэбнае, таму што дапамагае персанажу сістэматызаваць і ідэнтыфікаваць з’явы рэчаіснасці ў яго моўнай свядомасці.

Аналіз літаратурна-мастацкіх твораў У. Караткевіча паказвае на схільнасць пісьменніка да выкарыстання ў якасці дэсемантызаваных элементаў асобных слоў (*ну, вось, проста, наогул, увогуле, значыць, значыцца, скажам, разумееш, ведаеш, думаеш, бачыш, слухай, рэч, штука, справа, гэта, што?*), прычым, як бачна з прыкладаў, іх ужыванне вельмі разнастайнае. Найбольш ужывальнымі і частотнымі з’яўляюцца словы-“паразіты” *ну* і *вось*.

II. Дэсемантызаваныя элементы, якія адпавядаюць словазлучэнню.

– *Дык вось дзе я мог вас бачыць! Я толькі ніяк не думаў, што вы тут.*

– *О, справа простая. Няўжо вы не чулі, што Чарада напісаў новую гістарычную п’есу?*

– *Баюся, што я апошні год быў надта заняты сваімі справамі. Чуў нешта такое. Назва, здаецца, “Краіна палае”?*

– *Так, з часоў пасля паўстання Вашчылы. Цудоўная рэч! Вы колькі тут ужо?*

– *Амаль тры месяцы* (У. Караткевіч. Лятучы Галандзец).

У якасці дэсемантызаванага словазлучэння могуць выступаць у асноўным спалучэнні назоўніка і прыметніка, прычым дэсемантызацыя датычыць непасрэдна назоўніка. Гэты назоўнік, па сутнасці, і з’яўляецца словам-“губкай”, бо ў залежнасці ад сітуацыі ці кантэксту ён набывае тое ці іншае канкрэтнае значэнне, якое можа супярэчыць яго зыходнай семантыцы.

III. Дэсемантызаваныя элементы, якія адпавядаюць сказу. Сярод простых вылучаецца група сказаў, якія складаюцца з аднаго слова або спалучэння часціц, якое нельга раскласці (так званыя сінтаксічна непаздзельныя, або нячленныя, сказы). Такія сказы абазначаюць простае сцвярджэнне або адмаўленне, выказваюць згоду або нязгоду, даюць эмацыйную ацэнку папярэдняму выказванню ці змяшчаюць пабуджэнне да дзеяння. Словы-сказы ўяўляюць сабой асаблівы структурны тып і не могуць быць аднесены ні да двухсастаўных сказаў, ні да аднасастаўных. Яны не маюць членаў сказа, якія могуць быць асобна вылучаны, і не служаць намінацыі, паколькі нічога не называюць [15, с. 190]. Часцей за ўсё такія сказы могуць быць прадстаўлены словамі-“паразітамі” *ну* і *вось*, а таксама рознымі іх спалучэннямі адзін з адным і з дыскурсівамі, пацвярджэннем чаму могуць быць наступныя прыклады.

а) сказ прадстаўлены адным дэсемантызаваным элементам:

Мірак сеў ля агня, паглядзеў на дары, на маладых, падумаў, а пасля пакруціў пальцам каля лоба.

– *Ну-н-ну, – сказаў ён. – Цік-кава. Цікава, хто тут з розуму з’ехаў, вы ці я?* (У. Караткевіч. Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў).

Дэсемантызаваны элемент *ну-н-ну* дапамагае персанажу пачаць маўленне і прыцягнуць увагу суб’екта.

І тады ён, быццам прымушаючы сябе, голасна сказаў:

– *Ну!!!* (У. Караткевіч. Кніганошы).

У прыведзеным прыкладзе лексема *ну!!!* выконвае функцыю пабуджэння;

б) сказ прадстаўлены спалучэннем дэсемантызаваных элементаў:

...*Урэшце ўсе пайшлі, а стол быў завалены золатам, срэбрам і меддзю, а гаспадары былі з многімі падзякамі абцалаваных гасцямі да апошняга.*

– *Ну вось, – сказаў Бан. – Хай блаславіць вас родная зямля, дзеці. За вашу бескарыслінасць, за любоў да яе і адзін да аднаго* (У. Караткевіч. Скрыпка дрыгвы й верасовых пустэчаў).

Калі дэсемантызаваныя элементы выкарыстоўваюцца ў спалучэнні, іх функцыі і значэнні адпаведна пашыраюцца. Спалучэнне дэсемантызаваных элементаў *ну вось* выконвае пачынальную функцыю, дапамагае персанажу пачаць маўленне, падводзіць вынік.

– *З радасці не з радасці, але думаю, што я ёй не зусім абыякавы, – сказаў сціпла Буткевіч. – Апошні раз, напрыклад, яна сказала, што я добры.*

– *Ну, вось бачыце. Раман ідзе сваёй чаргой, і дзеля гожых вачэй, дальбог, не трэба мерзнуць у хмызах і пакутаваць. Праз нейкі месяц вы яе пацалуеце. Месяцы праз тры-чатыры даможацеся сваёго. А можна і раней, гэта ўжо залежыць ад спрыту. Але не пазней як праз чатыры* (У. Караткевіч. Кніганосшы).

Спалучэнне дэсемантызаваных элементаў *ну, вось бачыце* пацвярджае праўдзівасць папярэдняй інфармацыі і спрыяе падтрымцы маўленчага кантакту.

Гаспадынька, ашаломяная нечаканым нападам, ківала ў знак згоды.

– *Ну дык вось, – казаў пацукалоў. – Тады, напэўна, ведаеш, што бог на літасці сваёй наслал на чалавека, каб нудна яму не было, пацукоў і шчуроў* (У. Караткевіч. Карней – мышыная смерць).

Словы-сказы ўжываюцца ў дыялагічным маўленні. Яны ўласцівыя гутарковаму маўленню і, адпаведна, стылізаванаму гутарковаму маўленню. Усе дэсемантызаваныя элементы (словы, словазлучэнні, сказы) у залежнасці ад кантэксту набываюць тых ці іншых адценні значэнняў. Відавочна, што, калі дэсемантызаваныя элементы выкарыстоўваюцца ў спалучэнні, іх значэнні пашыраюцца, аднак і аднаслоўныя дэсемантызаваныя элементы могуць змяшчаць у сабе адначасова некалькі разнастайных значэнняў. Гэта сведчыць аб шматбаковасці кожнай з дэсемантызаваных адзінак.

Немалаважную ролю адыгрываюць дэсемантызаваныя элементы ў выражэнні сінтаксічнай сувязі. Для сінтаксічных сувязяў выкарыстоўваюцца ўсе фармальныя паказчыкі – ад словаформаў да парадку слоў і інтанацыі. Сінтаксічныя сувязі вельмі разнастайныя: яны існуюць на ўсіх сінтаксічных узроўнях і маюць асаблівасці ў залежнасці ад сродкаў выказвання. Паколькі дэсемантызаваныя элементы выступаюць у якасці кампанентаў рэплік, яны могуць звязваць рэплікі ў дыялогу рознымі спосабамі, рэалізуючы свае камунікатыўна-сінтаксічныя функцыі, на якія абапіраецца наступная класіфікацыя:

1) дэсемантызаваныя элементы выконваюць рэлятыўную функцыю (ажыццяўленне сувязяў паміж рэплікамі):

Каня ўсміхнуўся і раптам сказаў, нібы прызнаваўся:

– *Я ж амаль не магу, калі вада ледзяная. Іншы плыве, і нічога, а ў мяне адразу сутаргі. І такія, што ўзвыў бы, як шэры на каляды. І ногі, і рукі, і ўсё...*

– *А дзяўчына?*

– *Ну, даставілі мы іх на карабель. Я й не разгледзеў яе амаль. Веі толькі. Цень на палову ішакі. А потым яна мне ліст напісала з падзякай... Я адказаў* (У. Караткевіч. Вока тайфуна).

Пятро нават злёжку пачырванеў на скулках.

– *Цёплая, брат, як сонейка. Нарадавацца не магу.*

– *Н-так, баба нішто сабе. І ў пасцэле і ў касцэле.*

– *Слухай, ты, – азварэў Пятро, ты пра яе такія словы кінь. Іначай не дуб ляжаць будзе, а ты.*

– *Ды я нічога. Толькі д’ябал цябе ведае, што ты за чалавек. Другі год жывеш – хоць бы вокам на каго другога паграшыў. Я, бывала...*

– *Вось таму што ты “бывала”, і яна ад цябе “бывала”. А мне іншыя без патрэбы. А і то дагэтуль ачуняць ад радасці не магу, што яна са мной.*

– *Ну і дурань, – сказаў Прахор* (У. Караткевіч. Лісты не спазняюцца ніколі).

Падкрэсленыя дэсемантызаваныя элементы забяспечваюць складнасць тэксту і адлюстроўваюць працэс узаемадзеяння персанажаў;

2) дэсемантызаваныя элементы выконваюць функцыю камунікатыва (выступаюць у ролі цэлай рэплікі-адказу):

Голас быў такі, што ён сеў, хаця і ведаў: дарэмна.

– *Яны прайшлі, праўда ж? – спытала яна.*

– *Ну.*

– *І мы?.. І я прайду, і ўсё?.. Такое кароткае ўсё?.. Прайшлі – і косткі ў бульбе? (У. Караткевіч. Барвяны шчыт).*

– *Гляньце, агні цягнуцца да выхаду з бухты, – сказаў Каня.*

– *Ну.*

– *Вясёлкавыя які арэол вакол кожнага агня! Ле-едзь прыкметны. А колерам... вось зімой такое кола вакол поўні бывае* (У. Караткевіч. Вока тайфуна).

Вылучаныя дэсемантызаваныя элементы пабуджаюць персанажа працягваць сваё маўленне;

3) дэсемантызаваныя элементы выконваюць функцыю актуалізатара (забяспечваюць надзейнасць перадачы інфармацыі і адназначнасць яе ўспрымання, а таксама акцэнтуюць увагу на асобных частках рэплікі):

Яна тады адштурхнула яго. Са смехам:

– Ты што, надмаршалачак, рукі распусціў? Глядзі, адсохнуць.

– Затое не змерзнуць. На гарачым.

– Ой, глядзі. Спаймае цябе Астас Васілеўчык на гарачым. Будзе табе гарача.

– Дамо і яму рады. Гарачай. Што я, горшы за яго?

– Ды не горшы. Толькі Астас спачатку многа практыкаваўся. Дрэвы ды пні абдымаў (У. Караткевіч. Калядная рапсодыя).

– У чым справа? – насмеліўся спытаць Доўгі.

Аксамітны кот пачамкаў губамі.

– *Мы павінны быць вельмі ўдзячнымі вам, пан Доўгі. Мне асабіста вы вярнулі веру ў ваш народ. Вушы яго не закрыты для Добра, калі найлепшы яго мастак такі добранамерны. Ведаецца, бандыцкі элемент пачынае набіраць сілу... Нават у самым горадзе. Напрыклад, – вам я магу сказаць гэта, – тыдні паўтара таму мы перахапілі на Слабадзе аднаго з іх. Імя – Васіль Лабацэвіч. Мы ведалі, што ён пойдзе па нейкай справе ў горад, ведалі ад чалавека, з якім яны пераходзілі лінію фронту... Бандамі кіруюць адтуль. Гэты Лабацэвіч, на жаль, таксама мастак – вы, напэўна, яго ведалі. Добра, што хоць той, з кім ён ішоў, быў наш (У. Караткевіч. Госць прыходзіць на золкім святанні).*

3 дапамогай адзначаных дэсемантызаваных элементаў аўтар вылучае ў маўленні сваіх персанажаў найбольш важныя часткі, тлумачэнні, папярэджвае аб наступствах.

Дэсемантызаваныя элементы з'яўляюцца не асноўнымі, а дапаможнымі адзінкамі камунікацыі. Можна пагадзіцца з пунктам гледжання С.У. Андрэвай [16], якая лічыць, што маўленне ажыццяўляецца не толькі канструктыўна-сітаксічнымі адзінкамі, што з'яўляюцца каркасам сінтаксісу маўлення, але і іншымі сродкамі, якія не маюць самастойнага значэння ў тэксце, а толькі арганізуюць яго. Да такіх сродкаў неабходна аднесці і дэсемантызаваныя элементы. Яны ўяўляюцца як асаблівыя дапаможныя маўленчыя сінтаксічныя адзінкі. Дэсемантызаваныя элементы не інфарматыўныя, не відазмяняюць фактуальную інфармацыю, але прыносяць інфармацыю іншага выгляду. Яны паказваюць на працэс развіцця маўленчага акту, афармляючы этапы маўлення (устаанаўленне, працяг і завяршэнне кантакту). Дэсемантызаваныя элементы з'яўляюцца сродкамі не камунікатыўна-інфарматыўнага, а камунікатыўна-арганізуючага ўзроўню.

Заклучэнне. Дэсемантызаваныя элементы не могуць самастойна перадаваць інфармацыю, аднак яны цесна звязаныя з кантэкстам і маўленчай сітуацыяй. Дэсемантызаваныя элементы не змяшчаюць сэнсу і не характарызуюцца прасторава-часовай лакалізацыяй. Катэгорыяй прэдыкатыўнасці валодае рэалізаваны ў маўленні сказ, у адрозненні ад якога дэсемантызаваныя элементы выступаюць як спецыфічныя камунікатыўныя адзінкі маўлення, якія не валодаюць прэдыкатыўнасцю. Важнай дыферэнцыяльнай прыкметай дэсемантызаваных элементаў з'яўляецца тое, што яны няздольныя да самастойнай перадачы інфармацыі і цесна звязаныя з кантэкстам і сітуацыяй. Дэсемантызаваныя элементы патрэбна класіфікаваць як непрэдыкатыўныя адзінкі. Яны могуць мець фармальную прэдыкатыўнасць (напрыклад, дыскурсівы *слухай, ведаеш, разумееш*), таму што іх семантыка часткова страчаная і яны не змяшчаюць інфармацыю ў сабе (гэтым яны адрозніваюцца ад словазлучэнняў і асобных слоў). Дэсемантызаваныя элементы арганізуюць працэс маўлення (дазваляюць устанавіць кантакт, пачаць, працягнуць і скончыць рэпліку), чым дапамагаюць У. Караткевічу аформіць думкі персанажаў, зрабіць твор праўдзівым, змястоўным, эмацыйна насычаным.

Дэсемантызаваныя элементы як спецыфічныя адзінкі з'яўляюцца кампанентамі канструктыўнага сінтаксісу. Яны ўласцівыя як непасрэдна гутарковаму маўленню, так і стылізаванаму гутарковаму. Дэсемантызаваныя элементы як адзінкі канструктыўнага сінтаксісу выступаюць у якасці кампанентаў рэплік. Выходзячы з гэтага, аналіз іх знешняй і ўнутранай арганізацыі ўяўляецца мэтазгодным. Улічваючы знешнюю арганізацыю, дэсемантызаваныя элементы можна падзяліць на тры групы: прэпазіцыйныя, інтэрпазіцыйныя і постпазіцыйныя. Прычым яны могуць мець адносіны да часткі рэплікі, ўсёй рэплікі і папярэдняга аўтарскага тэксту. Варта адзначыць, што дэсемантызаваныя элементы, якія маюць адносіны да часткі рэплікі, часцей за ўсё знаходзяцца ў інтэрпазіцыі (звязваюць выказванні), а тыя, што маюць адносіны да ўсёй рэплікі, – у прэпазіцыі (дапамагаюць пачаць маўленне). Дэсемантызаваныя элементы з пункту гледжання ўнутранай арганізацыі могуць супадаць са словам, словазлучэннем, сказам.

Дэсемантызаваныя элементы дапамагаюць звязаць рэплікі, пры гэтым рэалізуючы рэлятыўную функцыю, функцыю камунікатыва і актуалізатара. Дэсемантызаваныя элементы з'яўляюцца дапаможнымі сінтаксічнымі адзінкамі камунікацыі. Не маючы самастойнага значэння, яны арганізуюць маўленне і маюць цесную сувязь з кантэкстам і маўленчай сітуацыяй. Дэсемантызаваныя элементы не валодаюць прэдыкатыўнасцю, што дазваляе гаварыць пра іх спецыфічнасць нават у выпадку фармальнага падабенства са сказам. Дэсемантызаваныя элементы можна ўяўляць як спецыфічныя структурныя адзінкі канструктыўнага сінтаксісу, уласцівыя стылізаванаму гутарковаму маўленню. У мастацкіх творах У. Караткевіча іх ужыванне дастаткова шырокае і разнастайнае. Часцей за ўсё дэсемантызаваныя элементы выкарыстоўваюцца з мэтай усталяваць і падтрымаць кантакт паміж персанажамі, указаць на які-небудзь прадмет ці падзею, прывесці прыклад, падвесці вынік сказанага.

У мастацкіх творах У. Караткевіча дэсемантызаваныя элементы дапамагаюць аўтару стварыць уражанне жывога маўлення, даць індывідуальную характарыстыку герояў, іх эмацыйнага стану, адлюстраваць іх камунікатыўныя і псіхалагічныя ўстаноўкі. Яны выконваюць самыя разнастайныя функцыі: актуалізацыі, устанавлення і падтрымання маўленчага кантакту; указання, удакладнення або тлумачэння; пачынальную і фінальную. Дэсемантызаваныя элементы не змяшчаюць у сабе сэнсавай нагрукі, але дапамагаюць арганізаваць маўленне. У мове мастацкай літаратуры дэсемантызаваныя элементы выкарыстоўваюцца як сродак стылізацыі. У мастацкіх творах У. Караткевіча дэсемантызаваныя элементы з'яўляюцца сродкам фарміравання ідыястылю. Ужыванне персанажамі дэсемантызаваных элементаў характарызуе ўзровень іх адукацыйнасці, эмацыйны стан, знешнія абставіны. Выкарыстанне дэсемантызаваных элементаў у творчасці У. Караткевіча заўсёды стылістычна абумоўленае, апраўданае апісваемай сітуацыяй.

ЛІТАРАТУРА

1. Николаева, Т.М. Новое направление в изучении спонтанной речи (о так называемых речевых колебаниях) / Т.М. Николаева // Вопросы языкознания. – 1970. – №3. – С. 235–253.
2. Сиротинина, О.Б. Современная русская разговорная речь и её особенности / О.Б. Сиротинина. – М. : Знание, 1974. – 260 с.
3. Розанова, Н.Н. Суперсегментная фонетика / Н.Н. Розанова // Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест / Н.Н. Розанова. – М., 1983. – С. 5–79.
4. Шмелёв, А.Д. Язык и внеязыковая действительность / А.Д. Шмелёв. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
5. Лаптева, О.А. Русский разговорный синтаксис / О.А. Лаптева. – М. : Наука, 1976. – 399 с.
6. Трофимова, О.В. Сочетание как бы в сверхтексте «Литературной газеты» / О.В. Трофимова // Лексика, грамматика, текст в свете антропологической лингвистики : тез. докл. междунар. науч. конф., Екатеринбург, 12–14 мая 1995 г. – Екатеринбург, 1995. – С. 91–93.
7. Васильев, А.Д. Слово в российской телеэфире / А.Д. Васильев. – М. : Флинта, 2003. – 224 с.
8. Ерёмкина, И.С. Установление английских эквивалентов русского как бы (экспериментально-сопоставительное исследование на материале английского и русского языков) : дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.20 / И.С. Ерёмина. – Пенза, 2005. – 133 л.
9. Бабаева, Р.И. Незнаменательная лексика в немецком обиходном дискурсе (прагматический аспект) : дис. ... д-ра филолог. наук : 10.02.04 / Р.И. Бабаева. – Москва, 2008. – 457 л.
10. Дараган, Ю.В. Функции слов-«паразитов» в русской спонтанной речи / Ю.В. Дараган // Труды международного семинара «Диалог-2000» по компьютерной лингвистике и её приложениям / Протвино, РГГУ, 2000. – Том 1 : Теоретические проблемы. – С. 67–73.
11. Малов, Е.М. Дискурсивные слова в русской разговорной речи (на материале анализа спонтанной разговорной речи) / Е.М. Малов, Е.В. Горбова // Труды первого междисциплинарного семинара «Анализ разговорной речи». – СПб. : СПИИРАН, 2007. – С. 31–37.
12. Прокуровская, Н.А. Актуализаторы как средство выделения коммуникативных центров высказывания / Н.А. Прокуровская // Вопросы стилистики. – Саратов, 1982. – Вып. 18. – С. 155–159.
13. Петрунина, С.П. Информационной шум в устной спонтанной коммуникации : слова-паразиты / С.П. Петрунина // Вестн. ТГПУ. Сер. : Гуманитарные науки (филология). – 2005. – №3. – С. 101–106.
14. Земская, Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения / Е.А. Земская. – М. : Русский язык, 1979. – 240 с.
15. Валгина, Н.С. Современный русский язык: синтаксис : учеб. / Н.С. Валгина. – 4-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 2003. – 416 с.
16. Андреева, С.В. Элементарные конструктивно-синтаксические единицы устной речи и их коммуникативный потенциал : автореф. дис. ... д-ра филолог. наук : 10.02.01 / С.В. Андреева ; Саратовский гос. ун-т им. Н.Г. Чернышевского. – Саратов, 2007. – 67 с.

Пастыніў 16.03.2015

CONSTRUCTIVE AND SYNTACTIC ANALYSIS OF DESEMANTISED ELEMENTS (ON THE MATERIAL OF V. KOROTKEVICH WORKS)

Y. VELICHKO

The article is devoted to structural and syntactic analysis of desemantised elements used in V. Korotkevich works. Due to the possible identity of the syntactic structure desemantised elements come to the attention of constructive syntax directions are the component structure, syntactic connection, syntactic and semantic relations. Desemantised elements are studied in three ways: as a component of a replica; as a unit of realizing communicative functions and syntax as minor syntactic unit which is not peculiar predicativity. Desemantised elements serve to consolidate the replicas are sold through a constructive relationship of replicas. They as a units with obliterated semantics cannot independently transmit data, and are closely related to the context and speech situation. Desemantised elements organize the speech process (help establish contact, to start, to continue and to finish the replica).